

TÜRÜK

2019, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:17, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: **18.02.2019**

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: **21.05.2019**

Sayfa / *Page*: **217-234**

Research Article / Araştırma Makalesi

Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK685>

Yazar / *Writer*:

Arş. Gör. Betül Aydoğan

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ABD

betul.aydogan@cbu.edu.tr

SADRI MAKSUDİ ARSAL'IN TÜRK DİLİNE KATKILARI

Öz

1925'te Gazi Mustafa Kemal'in daveti üzerine Paris'ten Türkiye'ye gelen Maksudi; siyaset, hukuk, tarih ve dil alanlarında donanımlı bir bilim adamıydı. Bu dönemde Türkiye, uluslaşma sürecinde olan yeni kurulmuş bir devlettir. Ülkede Türk kimliğinin yeniden inşa edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştı. Maksudi, doğduğu topraklarda ve gittiği ülkelerde bu konu hakkında tecrübeler edinmişti. Ağabeyi Hadi Maksudi'nin Kazan Türklerinin önde gelen ceditçilerinden olması, henüz 16 yaşındayken İsmail Gaspıralı ile tanışıp ondan dersler alması, ortaöğretimde Ayaz İshaki ile dostluk bağı kurması, Paris'te üniversite yıllarında Yusuf Akçura ile tanışması ondaki "Türk Birliği" bilincinin kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca Rusya'daki Duma üyeliği boyunca Radloff'tan Türkoloji dersleri almış; Türk lehçeleri, Türk grameri konusunda kendisini yetiştirmiştir. Bu tecrübeler ve bilgiler doğrultusunda Türk Dil İnkılabına katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada Sadri Maksudi'nin ulusa bağlılığı kuvvetlendirici en önemli etkenlerden biri olan dil ile ilgili görüşleri anlatılacaktır. Etkilendiği fikri akımlardan bahsedildikten sonra ilk ve tek edebî eseri olan Maişet, ardından da Kazan Tatar Türkçesini resmî dil statüsüne yükseltmek için neler yaptığı üzerinde durulacaktır. Devamında uluslaşma sürecindeki Türkiye Cumhuriyeti'nde dil konusunda hangi çalışmaların yapılması gerektiği, Türk dilinin şuurla işlenip ulus ve dil arasındaki bağın nasıl kuvvetlendirilebileceği

konusundaki önerileri ve görüşleri kitaplar, makaleler, gazete yazıları ve meclis tutanakları ışığında anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: dil inkılabı, Kazan Türkçesi, uluslaşma, dilbilimi, ortak Türkçe.

SADRI MAKSUDI ARSAL'S CONTRIBUTION TO TURKISH LANGUAGE

Abstract

Sadri Maksudi who came to Turkey from Paris upon the invitation of Gazi Mustafa Kemal in 1925; was a scientist well-informed in politics, law, history, and language field. When Sadri Maksudi came to Turkey, which was in the process of nationalization, was a new state. In this newly created Turkey State, he knew that national identity had to be giving to the public. It was the land in which he was born and they were the countries to which he went that gave him knowledge and experience. His brother Hadi Maksudi, was one of the leading Jedidist of the Kazan Turks. When he was 16, he met İsmail Gaspıralı. Maksudi learned lessons and took advices from him. Ayaz İshaki was his best friend in secondary school. He had been sincere with Yusuf Akçura during his university years in Paris. All these increased his awareness of "Turkish Union". In addition, he took courses on Turcology from Radloff during his membership to the Duma in Russia. He boosted his knowledge about Turkish dialect and Turkish grammar.

In this study, we will explain his opinions about Turkish language. Firstly, we will talk about the ideological currents that it was affected. We will mention his first and only novel named *Maişet* and then how he struggle to boost Kazan Turkish as an official language. Then we will focus on his language opinions which was in the Republic of Turkey in the nation-building process. We will talk about his advice relate to what kind of studies, which arrangements should be made for Turkish language. We will tell all these based on books, articles, and parliamentary minutes.

Key words: Language reform, Kazan Turkish, nationality, linguistics, common Turkish.

Giriş

Sadri Maksudi'nin Türk dili için sarfettiği çabalardan ve Türk diline yaptığı katkılardan bahsetmeden önce onun fikrî olgunlaşmasının zuhur ettiği dönemde Kazan'daki Türk aydınlarının ulus inşası için yürüttükleri düşünce faaliyetlerine kısaca değinmek gerekmektedir.

Çarlık döneminde Kazanlı Türkler, kendilerini *Müslümanlar* olarak adlandırmışlardır. Ruslar, *Müslümanlar* tabirinin yanında onlardan *yabancılar* ya da *Tatarlar* diye bahsetmekteydiler. "Tatar, Kazan Türklerinin millî adı mıydı yoksa Rusların onlara sonradan verdiği bir ad mıydı?" gibi sorular Kazan Türklerini millî kimlik arayışına itmiştir. Bu arayış neticesinde *Türkçülük*, *Tatarcılık* siyasi hareketleri oluşmuştur (Devlet 2014:201).

“Osmanlı Türkiye’sinde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu tarafından başlatılan Türkçülük hareketi (son iki şahsın Rusya Türkleri olması sebebiyle de) İdil-Ural, Kırım, Azerbaycan ve diğer Türk illerinde ilgi uyandırmıştır. Tatarcılık meselesi aslında bir dil-şive meselesi olarak kendini gösterdi. İdil-Ural’da ilk bu fikri Kayyum Nasırî ortaya attı, savundu, yaymak için çalıştı... Bir yerde Kayyum Nasırî’nin propagandası İdil-Ural müslümanlarının millet fikrinin doğmasına, şuurlanması vesile olmuşsa da, diğer taraftan bu eğilim Rus misyonerlerinin müslümanlar üzerindeki politikalarına da uygun geliyordu.” (Devlet 2014:201-202).

Ancak Nasırî’ye atfedilen bu *Tatarcı* tabirini Çağatay aşırı bulur. Onun *Lehçe-i Tatar* adlı sözlüğünden yola çıkarak sadece Tatar lehçesini inkişaf ettirme gayretinde olmadığını belirtir. Çağatay, Nasırî’nin bu sözlükte Çağatay ve Osmanlı lehçelerindeki kelimelere de yer vermesini ve onları izah etmesini örnek göstererek ona yöneltilen *Tatarcı* tabirini doğru bulmadığını belirtir (Çağatay 1952:150-151).

Kazan Üniversitesi Türk-Tatar kürsüsü profesörü Nikolay İlminsky, Tatarların Ruslaştırma politikalarına karşı dirençli olduğunun farkındaydı. Tatarlar, Ruslaşmaya karşı direnç gösterdikleri gibi diğer Türk boylarının Tatarlaşmasına da sebep olmuşlardı. İlminsky, bunu göz önünde bulundurarak Ruslaştırma politikasında eğitim kurumlarını ve basını kullanıp bir metot geliştirdi. Bu metotta o, her Türk boyunun kendi lehçesine ait gramer kurallarıyla ve Kiril alfabesiyle hazırlanmış kitaplardan eğitim görmesi fikrini savundu. Böylece lehçeler zamanla ayrı bir dil durumuna gelebilecek ve boylar arasındaki dil bağı ortadan kalkacaktı. Aynı zamanda Rusya’da yaşayan etnik gruplar birbirleriyle Rusça iletişim kuracaklardı (Devlet 2014: 202-203). İlminsky, bu yöntemle Rus okullarında Türk gençlerini Ruslaştırırken İsmail Gaspıralı da Cedit Usulü okullarda Türk gençleri arasında Türk dili ve Türk kültürü birliğini oluşturmaya çalıştı. Tüm bunlar, Kazanlı Türk aydınlarının edebî dil meselesi konusunda *Türkçülük-Tatarcılık* çekişmesi yaşamaları sonucunu doğurdu. Bir tarafta yerli lehçeyi edebî dil seviyesine yükseltmeye çalışanlar, diğer tarafta İstanbul Türkçesiyle yazan aydınlar vardı. Bu çekişmeler yaşanırken Sadri Maksudi’nin *Maişet*’i Kazan Tatar Türkçesiyle yazması *Tatarcı* bir tavrı düşündürebilir; ancak onun –bilhassa sonradan- *Türkçülük* mefkûresiyle hareket ettiği açıktır (Devlet 2014:205).

Millî kimliğin oluşturulmasında ve devamının sağlanmasında dil, kilit işlev durumundadır. Devletler, hükümetler dilin bu işlevinden dolayı çeşitli planlamalar yapmış, kendi ideolojilerine uygun olabilecek şekilde dili yapılandırmışlardır. Rusların dil planlamaları, hâkimiyet kurdukları topraklar üzerinde yaşayan Türkleri Ruslaştırmaya yönelikti. Bunun farkında olan Türk aydınları, siyasi durumların izin verdiği ölçüde kendi ana dillerinin yaşatılması ve ana dillerinin edebî dil seviyesine yükseltilmesi için çabalamışlardır. Bu çabayı gösteren aydınlardan biri de Sadri Maksudi’dir. Hem Rus sömürgesindeki doğduğu topraklarda hem 1917 Rus İhtilali’nden sonra gittiği Avrupa’da hem de siyasi ve ilmî hizmette bulunduğu Türkiye’de Türk dilinin gelişmesi ve onun yüceltilmesi için çalışmıştır. Bu çalışmada onun Türk dili için göstermiş olduğu çabalar; yazdığı kitaplar, makaleler ve TBMM’deki konuşmaları doğrultusunda anlatılacaktır.

1. Kazan Tatar Türkçesinin Yazı Dili Haline Getirilmesi İçin Yaptığı Katkıları:

1. 1. Kazan Tatar Türkçesi Edebî Dilinin Oluşturulmasına Katkısı: *Maişet*

Halk dilinin savunucusu olan Yiannis Psikharis, edebiyatın bir milletin inşası sürecindeki rolünü “Bir milletin millet olabilmesi için iki şeye ihtiyacı vardır: Sınırlarını genişletmek ve kendi edebiyatını (filoloyia) yaratmak...” diyerek vurgular Psikharis (1935, Jusdanis 2015:86’dan). Millî edebiyatın oluşması hem aktarılmak istenen düşüncenin, ruhun yerleştirilmesini hem de onun kullanmış olduğu dilin ve lehçenin itibar kazanmasını sağlar.

17 ve 18. yy’da Avrupa’da millî kültürün icat edilmesindeki etkenler ve millî kültürü oluşturan etmenler üzerinde düşünen Jusdanis, Avrupa milliyetçiliğinin özelliklerinden birinin dil, edebiyat ve milletin bir tutulması olduğunu belirtir. Herder’den şu alıntılamaı yapar: “der Genius der Sprache ist also der Genius von der Literatur einer Nation (bir dilin ruhu aynı zamanda bir milletin edebiyatının ruhudur.)” Dil, millet bütünlüğünü sağlayan en önemli etmenlerden biri olarak düşünülür. Edebiyat; milletin tarihinin, bugününün, geleceğinin anlatılara yansıtılmış halidir (Jusdanis 2015:86). Bu nedenle edebiyat, millet inşası sürecinde olumlu bir araç olarak karşımıza çıkar. Edebiyatın bu işlev ve etkisinden dünyadaki diğer aydınlar gibi Kazanlı aydınlar da yararlanmıştı. Maksudi, bu Kazanlı aydınlar arasında yer almaktadır.

Maksudi, Kazan’daki öğretmen okulundayken arkadaşı Ayaz’la beraber edebiyat ile tanışmış, bu tanışma onlarda yazma hevesi oluşturmuştur. Maksudi, bu hevesle yazmaya başladığı *Maişet* adlı romanı 1900’de tamamlamış ve onu aynı yıl Kazan’da bastırma şansını yakalamıştır. *Maişet*, sadece gencecik bir yazarın hevesinin ürünü değildir, o millî kimliğin oluşturulmasında edebiyatın ve millî dilin önemini vurgulayan bir eserdir. Maksudi; tıpkı öğretmen okulunda öğrendiği Fransız edebiyatı, Rus edebiyatı gibi bir Tatar edebiyatının oluşturulmasının ve Tatar Türkçesinin edebî bir dil haline getirilmesinin Tatarların millî benliklerini devam ettirmelerinde ve kendi kaderlerini tayin etmelerinde bir basamak olduğunun farkındaydı.

Tatar Türkçesiyle yazılan edebî eserlerin olması hem bir Tatar edebiyatının oluşmasını hem de Tatar Türkçesinin prestijli bir dil olmasını sağlayacaktı. Böylece kırsala itilmiş dil yükseltilecek dünyadaki varlığını ortaya koyacaktı. Maksudi’nin bu bilinçle kalemle aldığı *Maişet*’in ikinci baskısının ön sözünde yer alan, onun eseri yazma amacını belirten cümlelerini Bayramlı, şu şekilde aktarır:

"Ben Türkî diller arasında Kazan şivesinin de bir edebî dil olmaya hakkı bulunduğunu, millî terakkimizin önemli şartı, mühim bir basamağı olduğunu anlayanlardan idim. Bu millî edebiyat binasının temeline ben de bir taş koyayım diye *Maişeti* yazmaya cesaret ettim." Maksudi (1914, Bayramlı 2007:105’ten).

Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere Maksudi, *Maişet*’i Kazan Türkçesinin edebî dilinin oluşması için yazmıştır; ancak eserin saf Kazan Türkçesiyle yazılıp yazılmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Ayda (1991:23) ve Devlet (2014:205) aynı görüştedir. Onlar romanın saf Kazan Türkçesiyle yazıldığını ileri sürmektedir. Ancak Ahmet Özdemir (2018:100), hazırladığı yüksek lisans tezinde Arap harflerinin Tatar lehçesine uygun olup olmadığı tartışmalarının olduğu dönemde Arap harfleriyle yazılmış olan *Maişet*’in kelime varlığı ve dil bilgisi yapıları bakımından Kazan Türkçesi yanında İstanbul Türkçesi özellikleri de gösterdiğini ve bu sebeple eserin saf Kazan lehçesiyle yazılmadığını savunmaktadır.

Daha önce Maksudi'nin *Maişet*'i yazdığı dönemde Kazan'da Türk aydınları arasında hangi fikir hareketlerinin hâkim olduğunu belirtmiştik. *Türkçülük* ve *Tatarcılık* fikir akımlarının etkisi, onun eseri yazmadan önce Bahçesaray'da İsmail Gaspıralı ile tanışması ve ağabeyi Hâdi Maksudi sayesinde henüz küçük yaşlardayken İstanbul Türkçesiyle yazılmış kitapları okumuş olması, *Maişet*'in diline yansımış ve onun dilinde İstanbul Türkçesi özelliklerinin görülmesinde etkili olmuştur diyebiliriz.

1.2. Kazan Türkçesinin Resmî Dil Statüsü Kazanması İçin Yaptığı Çalışmalar

Kazan'da toplanan İkinci Bütün Müslümanlar Kurultayı'nın 22 Temmuz 1917'deki toplantısında İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarları Millî-Medeni Muhtariyeti ilan edilir. 31 Temmuz'da da Kazan Kongresi'nde Sadri Maksudi tarafından daha önce hazırlandığı bilinen¹ muhtariyet kararları kabul edilir (Ayda 1991:98-99).

Millî Medeni Muhtariyet'in esaslarında yer alan dille ilgili kararlar çalışmamız açısından oldukça dikkat çekicidir. *Lisan Yasası*² başlığı altındaki "Bizim Türk dili Rusya'da Rus dili ile bir derecede hukuklu sayılır. Bu ise bizim dilimizin bütün mekteplerde, mahkemelerde ve idari işlerde kullanılmasıyla meydana gelecektir." kararı, Türk dilinin kullanılma sahasını genişletmektedir. Aynı zamanda Kazan Tatar Türkçesi, Rus diliyle eşit duruma yaklaştırılmıştır.

Devamında sırasıyla eğitim dili, mahkeme dili ve kamu kurumlarının dili meseleleri ile ilgili kararlar verilmiştir.

I. Eğitim-Öğretim Dili: *Ukuv İşleri Hakkında* başlıklı kararda Türk-Tatar okullarında eğitim dilinin Türk dili olduğu, Tatar okulları dışındaki okullarda Türk-Tatar öğrenci sayısı belli bir sayıya ulaştığında da Tatar öğrencilere Türk dili eğitimi verileceği belirtilmektedir. Ayrıca Türk-Tatar okullarını yönetme, bu okulların kurallarını belirleme, ders kitaplarını hazırlama işlerinin Müslümanlar arasından seçilen birimlerin yapması; Müslümanlar için üniversiteler açılana kadar Kazan, Saratov, Perm, Tomsk, Pitregrad, Rostof gibi üniversitelerde Türk-Tatar dil ve kültürünü öğreten bölümlerin açılması gibi kararlarla devam eder.

II. Mahkeme Dili: Türk-Tatarların yaşadığı yerde birinci derecedeki mahkemelerin ayrı olması ve bu mahkemelerde yerel Türk dilinin kullanılması; birinci sınıf mahkemede Türk diliyle görülen davanın ikinci, üçüncü sınıf mahkemede de Türk diliyle görülmesi; hâkimin bu dili bilmesi, Türk nüfusunun yoğunlukta olduğu yerlerdeki ikinci ve üçüncü derecede mahkemelerde ise hâkimlerden birinin Türk dilini bilmesi; ayrıca bütün bu mahkemelerdeki resmî yazışmaların Türk dilinde olması gerekliliği kararı alınmıştır.

III. Kamu Kurumlarında Kullanılacak Dil: Türk-Tatarların yaşadığı yerlerde Müslümanlara gönderilen resmî yazıların yerel Türk dilinde olması; Müslümanların da kendi dillerinde dilekçe ve şikâyetname verebilmeleri; semt, il ve vilayet toplantılarında ve şehir

¹ Sadri Maksudi, Millî-Medeni Muhtariyet tasarısını hazırlarken Otto Bauer ve P. Springer'in milliyet meselesiyle ilgili eserlerinden yararlanmıştı (Taymas 1959:31-32).

² Bu çalışmadaki *Lisan Yasası*'na ait tüm maddeler Gündoğdu (2014:7-8)'nun çalışmasının dipnotunda yer alan *Millî Medeni Muhtariyetnin Esâsları Birinci Kısım* başlığı altındaki Kazan Türkçesinde verilmiş maddelerden tarafımızca Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

belediye meclislerinde Müslüman azaların kendi dillerinde konuşabilmeleri; böyle mahkemelerde tercüman bulundurulması kararları alınmıştır.

Söz konusu maddelerde millet, Türk-Tatar adıyla adlandırılmış; bu milletin diline de Türkî dil denmiştir.

Türk dili açısından büyük önem taşıyan esasların kabul edilmesiyle muhtariyet içinde Kazan Türkçesi, Rusça ile eşit olmaya yaklaştırılmış; Kazan Türkçesine resmî dil statüsü kazandırılmıştır. Ancak Tatar milliyetçilerinin rüyasının gerçekleşmesine çok az bir zaman kalmışken Millî-Medeni Muhtariyet'in aldığı bu kararlardan kısa bir süre sonra Ekim Devrimi gerçekleşmiş; Millî Meclis, Bolşevikler tarafından kaldırılmış, Millî İrade feshedilmiştir. Bunun üzerine Ayaz İshaki, Sadri Maksudi, Abdullah Battal Taymas gibi aydınlar ülkelerinden göç etmek zorunda kalmışlardır.

2. Türk Dil İnkılabına Yön Veren Eser: *Türk Dili İçin*

Tanzimat Dönemi'nde Türk dilinin inşasına başlandı; cumhuriyetin ilanından sonra ise uluslaşma sürecinin kazanımlarının yerini sağlamlaştırmak ve devamını sağlamak için dil alanında köklü değişikliklere gidildi. Bu değişikliğe Sadri Maksudi Arsal, önemli katkılarda bulundu (Toprak 2012:25-26). Sadri Maksudi, 1930'da dil devrimine doğru giden süreçte daha önce dil üzerine yazmış olduğu makalelerden dönüştürdüğü; Türk dili tarihini ve Türk dil devriminin gerekliliğini, amacını açıklayan *Türk Dili İçin* adlı eserini yayımladı (Pultar 2017:36, Ayda 1991:247).

Eserin başlangıç kısmında Sadri Maksudi, bu eseri yazma amacının öz Türkçe edebî dil ve bilim dili oluşturulmasının gerekliliğinin ortaya konulması olduğunu belirtmiştir. Öz Türkçe edebî dil ve bilim dilinin yaratılması için Türkçenin Arapça ve Farsça geçmişinden arındırılması ve Türkçe kelime köklerinden yeni kelimelerin türetilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Maksudi, bu düşüncelerini desteklemek için kendi ana dilini medeniyet dili seviyesine yükseltmiş milletlerin dil tarihinden örnekler vermiştir (Arsal 2017:11). O, *büyük milletler* olarak nitelendirdiği bu milletlerin dillerini incelemiş, onların medeniyet dili oluştururlarken nasıl bir dil politikası izledikleri konusunda bilgi sahibi olmuştur. Bu bilgilerin ışığında yazdığı *Türk Dili İçin* adlı eseri, dil devriminin bir nevi rehberi olmuştur.

Maksudi her zaman Türk dilinin üstün niteliklere sahip olduğu inancıyla hareket etmiştir. Türk dili çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmasına rağmen onun sahip olduğu niteliklerden dolayı onun Türk birliği şuurunu kaybetmediğini ifade eder. Ayrıca Maksudi'ye göre hem çağdaş Türk lehçelerinin hem de tarihî Türk lehçelerinin arasında çok büyük farklılıkların olmaması da Türk dilinin üstün niteliklere sahip olduğunun göstergesidir (Arsal 2017:164).

Sadri Maksudi, Türk dilinin üstünlüklerini şu şekilde sıralar:

- I. Kelime köklerinin sabit olması
- II. Kelimelere gelecek eklerin belli bir kural dâhilinde kelimeye eklenmesi
- III. Fiil çekimlerinin zengin olması
- IV. Kelime hazinesi ve kelime köklerinin zengin olması
- V. Ek bakımından zengin olması

VI. Ünlü uyumuna sahip olması (Arsal 2017:136).

Türk dilinin bu özelliklerini diğer dillerle karşılaştırarak tek tek açıklar. Özellikle Türk dilinde köklerin sabitliği konusu üzerinde durur. Bükümlü dilleri daha üstün görenlere İngiliz ve Fransız dillerinde bükülme hadisesinin gittikçe azaldığına ve bu dillerin de ileride sabit köklere sahip olacağına dikkat çeker. Köklerin sabitliğinin dilin daha ileri safhalarına denk geldiğini ileri sürmesinden dolayı eklemeli dilleri olgunlaşmış dil olarak değerlendirir (Ercilasun 2011:339).

Sadri Maksudi'ye göre medeni milletlerin dili iki safhada oluşmaktadır. Birinci safha -medenileşmeden önceki devir-, dilin şuursuz şekillenme devridir. Bir dilde konuşan zümrenin sözlerini, gramer kaidelerini, ifade şekillerini şuursuz bir şekilde yarattığı devirdir. Bu safhada kuvvetli bir ifade gücüne sahip dil; bunu, o dili oluşturan milletin doğuştan gelen yeteneğine borçludur. Türk dili böyle bir dildir (Arsal 2017:22-24).

İkinci safha –medenileşme devri-, dilin şuurlu işlendiği devirdir. Dili bu safhada halk işlemez. “Dil muayyen şahısların veyahut birçok kimselerden toplanmış hey'etlerin şuurla çalışması sayesinde inkişaf ve tekâmül eder.” (Arsal 2017:25). Bir dilin şuurla işlenebilmesi için dile uygun alfabenin oluşturulması, dilin sözlüğünün meydana getirilmesi, gramer kaidelerinin ortaya koyulması ve “milletin dilinde mevcut söz köklerinden ilmî ve medeni ıstılahlar” yaratılması gerekir (Arsal 2017:26, Ercilasun 2011:338).

Maksudi, bu eserde öz Türkçe edebî dil ve bilim dilinin oluşturulması için Türk dilinin şuurla işlenmesi gerektiği ve bu konuda yapılması gereken çalışmalar üzerinde durmaktadır. Türk diliyle ilgili yapılacak olan çalışmaların dili değiştirme değil dili ıslah etmek olduğunu belirtir. Dil ıslahı ve dil değiştirme³ kavramlarının ayrı kavramlar olduğunu söyleyerek dil ıslahını şu şekilde açıklar:

“Bir milletin halk dilinde, halk edebiyatında kullanılmakta olup, fakat türlü sebepler neticesinde münevverler lisanında istimali metruk olan sözleri toplamak, dizmek bu sözlere edebî ve ilmî eserlerde yer vermek, bu sözlerden dilin sarf ve nahiv kaidelerine uygun bir surette yeni edebî ve ilmî ıstılahlar yaratmak, bu ıstılahları yabancı milletlerin dillerinden alınmış sözler yerine komak bu işler dili ıslah ve tedvin etmek demektir, dili düzeltmektir; bu müsbet bir hadisedir; büyük milletlerin çoğu, hemen hepsi, bunu yapmıştır” (Arsal 2017:18-19).

Maksudi; Türk dilinin ıslahının da “Türk dilinde var olup edebî eserlerde kullanılmayan sözleri toplama, dizme, yat dillerden alınmış sözleri dilden çıkarma, Türk dilinin söz köklerinden ilmî ve edebî ıstılahlar yaratma” ile mümkün olduğunu, amacının “dili değiştirme değil, bozulmuş, türkçeliğini gaip etmek yoluna girmiş olan yazı dilini türkçeleştirme” olduğunu ifade etmektedir (Arsal 2017:18-20).

Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin* de ifade ettiği Türk dilinin ıslahı konusundaki dil görüşlerini şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

2.1. Türk Dilinin İmla Özellikleri

³ Sadri Maksudi'ye göre, Türk yazar ve şairleri İslam etkisiyle Türk dilini değiştirmişlerdir. Dili değiştirme; dili bozma, dilin kural ve kaidelerini bırakıp başka dilin kural ve kaidelerinin etkisinde kalarak o dili taklit etmektir. Bunun da millî duygulardan ve dilin inkişaf tarihini bilmemekten kaynaklandığını ileri sürer (Arsal 2018:19).

1928 yılında gündemdeki konulardan biri de alfabe meselesiydi. Bazı aydınlar Latin harflerinin İstanbul Türkçesinde kullanılan yabancı kökenli kelimelerdeki bazı sesleri karşılamadığı konusunda eleştirilerde bulunmuşlardı. Gazi Mustafa Kemal'in bu tartışmalara "Lisanımıza karışmış ve fakat atılması zaman meselesi olan yabancı kelimelerin hatırı için Türk alfabesine harfler ilâvesini asla münasip görmem." ifadesiyle verdiği cevaptan güç alan Sadri Maksudi, 1928 Eylül ve Ekim aylarında Milliyet gazetesinde yayımlanan *Lisan Islahı Meselesi* başlıklı on üç dizilik yazısının son yedi makalesinde bu konudaki fikirlerini beyan etmiştir (Toprak 2012:29). O, millî dildeki tüm seslere mukabil yazı işaretlerinin ve sözlerin yazım kurallarının yaratılması için fonetik ilminden muhakkak yararlanılması gerektiğini ve dil alanında uzman kişilerden oluşturulacak bir heyetin bu işin üstesinden gelebileceğini ifade eder.⁴ Türklerin Latin harflerini Türk dili fonetiğine uyarlamasıyla alfabe meselesinin çözümleneceği görüşündedir. Ayrıca eserin yayımlandığı dönemde kelimelerin Türkçe fonetiğe uydurularak Türk dilinin imla meselesinin çözümlendiğini belirtmektedir (Arsal 2017:27-28).

2.2. Türk Dilinin Sözlüğü Meselesi

Türk dilinin inkişafında ikinci önemli meselenin Türk diline ait kelimelerden oluşan bir sözlüğün oluşturulması olduğuna işaret etmiştir. Bunun için tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin bilinmesi, lehçelerdeki kelimelerin tüm anlamlarının göz önünde bulundurulması, lehçeler arasından bir lehçenin seçilmesi, yabancı kelimeleri ayırt edebilmek için yabancı dil bilinmesi, halk dilindeki kelimelerin tespit edilmesi, Türk dilinin morfolojisine ve fonetiğine hâkim olunması, sözlüğü oluşturacak uzmanların âlim nitelikli olması gerektiğini belirtmiştir (Arsal 2017:28-29).

2.3. Gramer Kurallarının Belirlenmesi

Sadri Maksudi, bir an önce Türk dilinin gramer kurallarının tespit edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Çünkü bu kurallar çerçevesinde yeni kelimeler oluşturulmalı ve türetilmelidir. Doğasına, yapısına uygun bir Türk dilinin var olması için bu önemlidir.

Türk dilinin gramerini yazacak kişinin tüm Türk lehçelerine ve bazı yabancı dillerin gramerlerine hâkim olması ve en gelişmiş lehçeyi⁵ esas alması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Arsal 2017:30-31).

2.4. Türkçe Terim Oluşturulması

Sadri Maksudi terim yapmayı "medeni dil yaratma işinin en yüksek ve en ağır merhalesi" olarak görmektedir (Arsal 2017:31). Türkçede terim yaratmanın o an için mevcut terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmakla mümkün olabileceğini belirtmektedir. Bunun yolu; terimlerin anlamını doğru bir şekilde tespit etmek, bu anlamı karşılayan Türkçe kelime veya kelime kökünü bulup bunu terim olarak kullanmaktır. Eğer uygun bir kelime bulunamıyorsa da ekler vasıtasıyla yeni kelime

⁴ Sadri Maksudi, kitabın yayımlandığı dönemde bir dil heyetinin oluşturulmuş olmasına rağmen eserde pek çok bölümde bir dil akademisinin kurulması gerekliliğinden bahsetmektedir. Bunun sebebi kitapta yer alan yazıların yazıldığı dönemde böyle bir heyetin kurulmamış olmasıdır. Bu bilgileri eserin başlangıç kısmında aktarmaktadır (Arsal 2018:12). Daha sonra bir dil heyeti kurulur. Ancak bu heyetin onun hayal ettiği gibi Türk dil tarihini, Türk lehçelerini, grameri iyi bilen uzmanlardan oluşturulmadığını söyleyerek bir dil akademisinin kurulmasının önemini her fırsatta dile getirir.

⁵ Maksudi'nin en gelişmiş lehçeden kastettiği Türkiye Türkçesidir. Bunun için bu çalışmanın *Ortak Türk Yazı Dilinin Oluşturulması* bölümüne bakınız.

yaratmaktadır (Arsal 2017:386-387). Maksudi, terim üretebilmek için lehçeleri, halk dilini, gramer kaidelerini bilmenin yetmediğini; yabancı terimlerin tam olarak manalarını tespit edebilmek için yabancı dil de bilinmesi gerektiğine işaret etmektedir (Arsal 2017:32-33).

Türkçede terimlerin %99'unun yabancı kökenli olduğunu ve bu terimlerin hepsinin Türkçeleştirilmesi gerektiğini savunur. "Bütün ilmî mefhumlar için türkçe ıstılahlar yaratmak, bütün yabancı sözler yerine türkçe sözler komak dil düzeltme işinde esas şiarımız olmalıdır." sözleriyle de bu düşüncesini açıkça ifade etmektedir (Arsal 2017:372-373).

Bazı aydınlar, Latin afabesine geçildiği için Arapça terimlerin yerine Latince karşılıklarının kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Maksudi, bu düşüneyi sığ bir düşünce olarak nitelendirir (Arsal 2017:377).

Sadri Maksudi, kendi dillerindeki kelime köklerinden terim üretebilen milletlerin dillerinin medeni dil seviyesine yükseldiğine değinir (Arsal, s.32-33). Bu nedenle Türkçedeki tüm yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi gayesiyle hareket etmektedir; ancak bazı yabancı terimlerin kullanımının devam etmesi gerektiği konusuna dikkat çekmektedir. Dilimizde kutsallık kazanmış bazı kelimeler vardır. *Allah, peygamber, ibadet, dua, cuma, imam* gibi. Ayrıca evrensel nitelik kazanan bazı kelimeler vardır ki bunların da Türkçeden atılmasını doğru bulmaz. *metro, spor, telgraf* gibi. Ancak bu tür kelimelerin dile yerleşmesinin başta önlenmesi gerektiği, her yeni icat için vakit kaybetmeden Türkçe bir ismin oluşturulmasının önemi üzerinde durmaktadır (Arsal 2017:374).

2.5. Türk Dili Tarihi ile İlgili Meselelerin Açıklığa Kavuşturulması

2.5.1. Moğolca ve Türkçe Akraba Diller mi?

Sadri Maksudi, Ural-Altay Dil Ailesi yakınlığına şüpheyle yaklaşmaktadır. Moğolcadaki ve Türkçedeki sayı ve günlük hayata dair temel kelimelerin aynı olmadığını belirterek bu iki dilin geçmişte ortak bir dil olma olasılığına tereddütle bakmaktadır (Arsal 2017:108-109).

2.5.2. Türk Dilinin İlmî Tasnifinin Yapılması

Tarihi çok eskilere dayanan Türk milletinin geniş bir coğrafyaya yayılması, Türk dili tasnifinin hatasız bir şekilde oluşturulmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Bu zorluğun farkında olan Maksudi, hatasız bir ilmî tasnifin yapılması için tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin detaylı bir şekilde incelenmesi, birbirleriyle olan münasebetlerinin art zamanlı ve eş zamanlı olarak ortaya çıkarılması gerekliliğini dile getirmektedir (Arsal 2017:133).

Sadri Maksudi; Radloff'un fonetik farklılıkları esas alarak oluşturduğu Türk lehçelerinin ilmî tasnifinin bazı noktalarda eleştirilmesi gerektiğini vurgular. Mesela Radloff'un Uygur ve Altay lehçelerini aynı grupta ele almasını tenkit eder. Bununla ilgili olarak Altay Türkçesindeki *pol-* fiilinin Uygur Türkçesinde *bol-* olduğuna dikkat çeker. Ayrıca Altay Türkçesinde *l* ile başlayan eklerin bazı seslerden sonra *t* olduğunu ve bu ses benzeşmesinin Uygur Türkçesinde görülmediğini belirtir. Kazan Türkçesiyle Kırgız Türkçesinin aynı grupta yer almasının da uygun olmadığını, Kazan Türkçesinin daha çok Özbek Türkçesine yakın olduğunu söyler (Arsal 2017:128-130). Bunlar, Radloff'un tasnifine yönelttiği tenkitlerden bazılarıdır. Korş'un tasnifi üzerinde de durarak bu tasnifte de hatalar olduğunu ileri sürer ve bunlara örnekler verir (Arsal 2017:132).

Sadri Maksudi bir dili başka bir dilden ayırt eden özellikleri; söz hazinesi, morfoloji ve fonetik farklılıklar bağlamında ele alır. Türk lehçeleri arasındaki farklılığın ise söz hazinesi ve morfolojiden daha çok fonetik unsurlardan kaynaklandığı düşüncesindedir. Türk lehçelerini fonetik bakımdan kelime başı seslere göre ikiye ayırır. Şark ve Garp lehçelerini⁶ *M.B.T.* grubuna, Türkiye Türkçesini *B.V.D.* grubuna dahil eder. Şark ve Garp lehçelerindeki *men (min)*, *bar*, *tamır* kelimelerinin Türkiye Türkçesinde *ben*, *var*, *damar* olduğunu göstererek *M.B.T.* ve *B.V.D.* adlandırmasına açıklık getirmiş olur. Sadece ünsüzlerde değil ünlülerde de fonetik farklılıklar olduğunu örneklerle açıklar. Mesela Türkiye Türkçesindeki *yoksul* örneğindeki açık *o*'nun Şark ve Garp lehçelerinde *o-u* arası bir sesle telaffuz edildiğine işaret eder. Kazak, Kırgız, Altay yazılı edebiyatlarının oluşması uzun zaman almıştır. Bunun bu lehçeleri diğer tüm Türk lehçelerinden ayıran bazı fonetik özelliklerinin olmasından kaynaklandığı düşüncesindedir. Söz konusu lehçelerin yazı dilinde bu tür fonetik farklılıklara yer vermemesi gerektiğini; aksi takdirde diğer Türk lehçelerinden oldukça uzaklaşacaklarını belirtmektedir (Arsal 2017:120-124).

Çuvaş ve Yakut Türkçesini diğer Türk lehçelerinden ayrı bir yere koymaktadır. Çünkü bu lehçeler ile diğerleri arasında hayli farklılıklar vardır. Bu farklılıkların tespitinin, bu lehçelerin söz hazineleri ve morfolojilerinin incelenmesiyle mümkün olacağını söylemektedir (Arsal 2017:109-110).

Sadri Maksudi, 1925 yılında *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanan yazısında Genel Türkçe /z/ ~ Çuvaşça /r/ denkliliğinden yola çıkarak Oğuz adının eskicil şeklinin *Ugur* olduğunu belirtir. Ayrıca *Oğuz*'un dolayısıyla *Ugur*'un kavim adı değil, bugünkü karşılığı *Türk* olan kavimlerin genel adı olduğunu ifade eder. Bu sebepten Maksudi, *Uygur* teriminin kaldırılarak yerine *Oğuz*'un kullanılması gerektiğini söyler. Akabinde de *Oğuz*'un yerine *Türk*'ün kullanılmasını önerir (Maksudi 1925a:28). Onun bu görüşleri, Fuad Köprülü tarafından eleştirilir (Köprülü 1925:322-326).

Türk lehçelerinin sınıflandırılması denemeleri 19.yy'dan itibaren devam etmektedir. Bu süre zarfında tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri alanında pek çok önemli çalışmalar ortaya konulmuş; özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türkler tarafından çağdaş Türk lehçelerinin yakından tanınmasının ve incelenmesinin önünü açmıştır. Yerli ve yabancı Türkologlar tarafından bazı tasnif çalışmaları yapılmış; ancak bunlar da noksansız olarak kabul edilmemiştir. Bu meselenin çözümü, Sadri Maksudi'nin önerdiği gibi lehçelerin art zamanlı ve eş zamanlı olarak derinlemesine incelenmesiyle mümkündür.

2.6. Ortak Türk Yazı Dilinin Oluşturulması

Sadri Maksudi, Çuvaş ve Yakut Türkçesi haricindeki diğer tüm Türk lehçe konuşurlarının birbirlerini anlayabileceklerini söylemektedir. “Bulgar hududundan Çini Türkistan'ın şarki

⁶ Sadri Maksudi, bu tasnifinin bilimsel olmadığını belirterek coğrafi isimlendirmeleri şu şekilde açıklar: “Cenup türkçesi tabiriyle, Anadolu, Azerbeycan, Türkmen lehçelerini kastediyorum. Bu lehçe zümresinin en münkeşif nümunesi, (yabancı sözlerden sarfi nazarle) İstanbul lehçesidir. Şark lehçelerinden muradım ise Orta Asya lehçeleridir. Bu zümreye Çini Türkistan lehçeleri, garbi Türkistan, Özbekistan lehçeleri dâhildir; en münkeşif nümuneleri: Kokant. Taşkent lehçeleridir. Garp türkçesi ismile İdil-Ural sahasında ve Kazak dala(step)larında yaşayan Türklerin lehçelerini kastediyorum. Bu lehçeler arasında münkeşif edebiyatı olan lehçe Kazan lehçesidir. Bunlardan başka dördüncü zümre vardır. Bunlara Şimal lehçeleri ismini vermek mümkündür: bu Altay ve Yenisey havalisi lehçeleridir.” (Arsal 2018:118).

hududuna kadar şarka doğru, yalnız Türkiye lehçesini bilen bir adam tercümansız seyahat edebilir, hiçbir türlü müşküllüğe uğramaz” ifadeleriyle Türk lehçelerinin birbirlerine ne denli yakın olduğuna işaret etmektedir (Arsal 2017:111). Türk lehçelerinin sadece fonetik ve telaffuz olarak birbirlerinden ayrıldıklarını belirtmektedir (Arsal 2017:133).

6 Mart 1931 tarihinde yayımlanan *Akşam* gazetesindeki “*Türk Dili İçin*” *İsmindeki Kıymetli Eser* başlıklı yazıda Sadri Maksudi’nin *farklı Türk lehçe konuşurlarının birbirlerini anlayabilecekleri* savı, *Vâ-Nu* imzasıyla yazan Vâlâ Nureddin tarafından eleştirilmiştir. *Vâ-Nu*, Sadri Maksudi’nin Kazan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin yakınlığını göstermek için örnek olarak verdiği Kazan Türkçesiyle yazılmış bir şiir üzerinden bu iki lehçenin aslında birbirinden çok farklı olduğunu iddia eder. Bu şiiri, Kazan Türkçesini bilmeyenlerin anlayamayacağını söyler. Rusça, Bulgarca, Sırpça arasındaki benzerliğin Türk lehçeleri arasında olmadığını öne sürer. Ayrıca ortak Türk dili konusunda da Maksudi ve diğer Turancıların karşısında yer alır ve bu meseleyi gerçekleşmeyecek bir düşünce olarak değerlendirir (Vâ-Nû 1931:7).

Sadri Maksudi’ye göre ortak dilinin teşekkülüne dek Türk topluluklarının ayrı ayrı yazı dili oluşturma çabalarında bir beis yoktur. Ancak Karakalpak gibi sayıca az olan Türk topluluklarının yerel lehçede yüksek seviyeli bir edebiyat yaratmalarının mümkün olamayacağı için bu toplulukların kendi lehçelerine yakın, daha büyük ve medeni bir Türk edebî dilden yararlanmalarının uygun olduğunu ifade etmektedir. Sadri Maksudi’ye göre farklı farklı Türk yazı dillerinin varlığı, ortak Türk dilinin gerekliliğini ortadan kaldırmaz. Aksine ilerleyen zamanlarda ortak dile daha fazla ihtiyaç duyulacaktır (Arsal 2017:454-455). Çünkü o, Türk lehçelerinin birleşmesi için zamana ihtiyaç olduğunu bilmektedir. Ortak dil oluşturulana kadar edebiyatları oluşmuş lehçeler etrafında birleşilmesinin o an için en uygun amaç olduğu görüşündedir. Ancak asıl gaye, ortak bir Türk yazı dilinin var olmasıdır (Arsal 2017:133-134).

“Bu umumi dili Türklere hediye edebilecek yegâne zümre Türkiye Türkleridir. Çünkü öz türkçe ilmî ve edebî dil ancak siyasetçe müstakil, lehçesi münkeşif, medeniyeti yüksek bir zümre içinde” işlenebileceğini ifade ederek ortak Türk diline Türkiye Türkçesinin kaynaklık etmesi gerektiği düşüncesindedir (Arsal 2017:456). Bu nedenle Türkiye Türklerinin öz Türkçe yazı dili oluşturmaları sadece kendileri için değil tüm Türkler için önem arz eder (Arsal 2017:457).

2.7. Yazı Dilinin Türkçeleştirilmesi

Sadri Maksudi, Türkçenin Arapça ve Farsça istilasına uğradığını, bu istilanın bir zorunluluk neticesinde ortaya çıkmadığına

“Millî şuurları uyanık olan milletler beğendikleri takdirde yeni bir dini veya medeniyeti alırlar; fakat dinle, medeniyetle beraber mutlaka yabancı sözlere de almazlar; yeni dini, yeni medeniyeti millileştirirler. Bugün bütün Slav milletleri hristiyandır, fakat dini tabirleri latince yahut rumca değildir, slavcadır, aynı hali bütün büyük milletler hakkında söyleyebiliriz. Dinle beraber söz almak, tarihî zaruri bir hadise değildir.” sözleriyle açıkça ifade etmiştir (Arsal 2017:193-194).

Öz Türkçe bir yazı diline sahip olmanın mümkünlüğünü eski Türkçeye ait metinlerden ve yazıtlardan örnekler vererek göstermektedir (Arsal 2017: 166-199). Türkçenin Arapça ve Farsça kelimelerin tesirinde kalmasının Ahmet Yesevi ile başladığını ifade etmektedir (Arsal 2017: 202). Osmanlı Devleti zamanında da Arapça ve Farsça etkisi üst dereceye ulaşmıştır. Türkçeye dair ciddi gramer, sözlük, terim çalışmaları yapılmamış; medreselerde Türk dilinden Arap dili detaylıca

öğretilmiştir (Arsal 2017:243). Bu durum öz Türkçe yazı dilinin zamanla yabancılaşmasına sebep olmuştur.

Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin* eserini yazmaktaki asıl amacı, Türk dilini yabancı kelime ve tamlamalardan arındırıp bu kelimeler yerine Türkçelerinin kullanımını sağlamaktır. Yazı dilinin Türkçeleşmesi için yabancı kelimelerin ve terimlerin yerine konulacak Türkçe kelimelerin halk dilinden, eski ve çağdaş Türk lehçelerinden alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun dışında eklerle yeni Türkçe kelimelerin türetilmesinin önemine de değinmektedir (Arsal 2017:317). Türkçe kök ve gövdeler; sözlüklerden, halk şairlerinin eserlerinden, halk edebiyatı mecmualarından, eski tefsirlerden, eski Türkçe metinlerinden, çağdaş Türk lehçelerine ait kaynaklardan tespit edilmelidir. Anadolu ağızlarında ve eski Türk lehçelerinde yabancı kelimenin karşılığı yoksa ancak o zaman çağdaş lehçelere başvurulmalıdır. Yerli hayvan, bitki adları ve coğrafi adlar hariç lehçelerden alınan kelimeler, Türkiye Türkçesi fonetiğine uygun hale getirilmelidir (Arsal 2017:317-345). Bunların uygulanmasıyla zaman içinde Türkçe yabancı dil tesirinden kurtulacaktır. Yabancı kelimelerden bazılarını tamamen dilden çıkarmak mümkün değilse de bunlar Türkçe kurallara uygun bir şekilde kullanılmalıdır. Mesela “*vesaiti nakliye* demek için başka kelime yoksa *nakil vasıtaları* denilebilir.” Fakat Arapça yapıyı kullanmanın hiçbir haklı sebebi yoktur (Arsal 2017:277).

2.8. Türkçeleştirilmiş Yazı Dilinin Kalıcılığı Meselesi

Sadri Maksudi'nin Türk dilinin nasıl ıslah edilmesi gerektiği konusundaki görüş ve önerilerinden yukarıda uzun uzun bahsettik. Ancak tüm bunların yapılması ıslahın tam olarak başarılı olması için yeterli değildir. Yapılan ıslahın, devrimin sürekliliğinin sağlanması ve halk diline yansması da mühim meseledir. İşte bundan dolayı Maksudi'nin *Türk Dili İçin* eserinde “Türkçeleştirilen dilin devamlılığı ve halkın zihnine yerleştirilmesi için nasıl bir yol izlenmeli?” sorusunun cevabı aranacaktır.

Sadri Maksudi, dil ıslahının devamlı ve başarılı olması için eğitim, basın, hukuk, kamu ve sivil toplum alanlarında Türkçenin etkin bir şekilde kullanılması gerekliliğinden bahsetmiştir ve bunları da ıslahın bir parçası olarak görmüştür.

Eğitim dili konusunda Millî Eğitim Bakanlığının alması gereken tedbirleri şu şekilde sıralar:

I. Arapça ve Farsça tamlamalar ve kelimeler kullanan yazarların ders kitapları okullarda okutulmamalı (Arsal 2017: 404).

II. Okullarda yabancı kelimelerle dolu olan Divan Edebiyatı ürünleri yerine halk edebiyatından, halkçı şairlerin yazdığı şiirlerden ve eski Türkçeye ait Orhun Abideleri, Kutadgu Bilig, Uygur metinleri gibi kaynaklardan seçilen örneklerin öğrencilere öğretilmesi sağlanmalı (Arsal 2017: 405).

III. Öğrencilere divan edebiyatı ekolünde yetişmiş şairlerin şiirleri yerine Mehmet Emin Bey'in izinden gitmiş şairlerin şiirleri öğretilip ezberletilmeli (Arsal 2017:406).

IV. Nesirde de yabancı kelime ve tamlama kullanan ve bunları savunan yazarların eserleri yerine Türkçe kelimelerle yazan ve millî şuuru güçlendiren yazarların edebî eserleri okutulmalı. Yabancı kelimelerin bolca kullanıldığı; ancak ilmi açıdan önemli bilgi içeren akademik eserler ise Latin harflerine aktarılıp Türkçeleştirildikten sonra okutulmalı (Arsal 2017:407-408).

V. Dil uzmanları tarafından yaratılan yeni kelimeler eğitim diline dahil edilmeli (Arsal 2017:409).

Dil ıslahı için sadece Millî Eğitim Bakanlığı değil tüm bakanlıklardaki yazışmaların, yönetmeliklerin, genelgelerin yabancı kelimelerden kurtulması gerektiğini vurgular. Çünkü hükümet üslubunun halk diline tesiri büyüktür. Hükümet dilinin Türkçeleşmesiyle gazete dili ve ardından okurların dili Türkçeleşecektir (Arsal 2017: 410-411).

Sadri Maksudi, dil ıslahının muvaffakiyete ermesi konusunda sivil toplum kuruluşlarının da önemli etkisinin olduğunu belirtmektedir.

“Mesela Türk Ocaklarına büyük vazifeler düşüyor. Mahalli Türk Ocaklarında dil işleriyle alakadar münevverlerden mürekkep heyetler teşkil olunmalıdır. Bu heyetlerin işi ocağın bulunduğu sahadaki halk dilinde kullanılan, fakat yazı dilinde unutulmuş olan sözleri, atalar sözlerini, makaleleri, hikâyeleri toplamak, mahallî lehçenin ayrılıklarını tespit etmek olmalıdır. Bütün bu toplanılan hazine Türk Ocağının Merkez İlim ve Sanat Heyetine gönderilmelidir. Heyette tetkik ve tasnif edildikten sonra bu ocaklardan gelen dil ve halk bilgisi (folklor) derlemelerinin mühim sayılanları neşrolunmalıdır.” (Arsal 2017: 423-424)

diyerek Türk Ocağı örneğinde sivil toplum kuruluşlarının izlemesi gereken yolu göstermektedir.

3. TBMM Tutanaklarında Milletvekili Sadri Maksudi'nin Dil Görüşleri

Sadri Maksudi TBMM'de 1931-1934 yılları arasında IV. dönem CHP Şebinkarahisar, 1935-1938 yılları arasında V. dönem CHP Giresun, IX. dönem 1950-1954 Demokrat Parti Ankara milletvekili olarak görev yapmıştır. Milletvekilliği yaptığı bu üç dönemde dille ilgili şu konularda görüşler ileri sürmüştür:

3.1. Ortak Alfabe

Sadri Maksudi, Türk birliğinin sağlanmasında dil birliğinin kilit nokta olduğunun bilincindeydi. Türk dil birliği için de Türk dünyasının aynı alfabeyi kullanması gerekliliğini savunmuştur. Ortak alfabe olarak Latin alfabesi kullanılmalıydı. Bununla ilgili olarak TBMM'nin 27 Mayıs 1934 tarihli oturumunda tüm Türk dünyasının Latin alfabesini kabul etmesi temennisinde bulunmuştur (Uzman 2014:480-481).

“Yazı inkılâbı hususunda hiçbir temenni edilecek şey kalmamıştır. Bugün yazı inkılâbı tamamen tahakkuk etmiş, bütün ehemmiyetli neticeleri, bütün millet efradınca tasdik edilmiş bir inkılâptır. Bu sahada temenni olarak ifade edilebilecek bir fikir varsa o da bu mükemmel alfabenin bütün soydaşlarca kabul edilmesini teshil için bazı tedbirler almak lüzumudur.” (TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 22:320).

3.2. Dilin Türkçeleştirilmesi

Maksudi, Türkiye'de dil problemi konusunda iki tez olduğunu söylemiştir. Bir tarafta yazı dilimizi Arapça kelimelerden arındırmak isteyenler bir tarafta da dilin şuurlu bir şekilde değiştirilemeyeceği, dilin kendi kendine oluştuğunu savunanlar... Maksudi, bu iki teze de katılmaz. Arapça kelimelerin 1-2 yıl gibi kısa bir sürede dilden atılamayacağını bilincindedir. Diğer teze cevaben de Yunanların, Romalıların, Arapların dillerindeki kelimeleri şuurla yarattıklarını örnek göstererek dilin bilinçli bir şekilde oluşturulabileceğini savunur. Yeni kavramları karşılayacak

kelime halk dilinde yoksa bu kavramları adlandırmanın iki yolu vardır. Biri kavramın yabancı dildeki karşılığını almak, diğeri de kendi dilindeki kelimelerden tamlamalar oluşturmak veya uygun eklerle yeni kelimeler üretmektir (TBMM Tutanak Dergisi Cilt 18:131-132).

Sadri Maksudi, dil ve düşünce arasındaki ilişki üzerinde düşünmüştür. Dilin düşünceyi etkilediği iddiasıyla görüş bildirmiştir. İstanbul'un fethinden itibaren Anadolu'da Arapça ve Farsça etkisinde kalmış olan Osmanlı dilinin oluştuğunu ve bu dilin sadece yazıda kalmayıp milletin düşüncelerini de etkilediğini belirtir. Maksudi,

“Lisaniyatla uğraşanlar ve lisaniyatın psikolojisini bilenler pekâlâ bilirler ki, kullanılan lisan ile bunu kullanan insanların mantalitesi, zihniyeti arasında sıkı bir irtibat vardır. İlim lisanının Osmanlı olması lisanı kullananların mantalitesi üzerinde tesir icra etti.”

cümlelerinin ardından bu durumun da Türkleri ve Türkçeyi küçümseyen bir Osmanlı zihniyetinin doğmasına sebep olduğunu vurgular. Atatürk'ün tüm bunların bilinciyle Türkçe bir ilim dili oluşturma gayretine girdiğini ifade eder (TBMM Tutanak Dergisi Cilt 18:131-132).

Bir tarafta Arapça ve Farsça tesirden kurtulmak için mücadele eden Maksudi, diğer tarafta da Batı kökenli yeni kelimelerin Türk diline yerleşmemesi için çözümler üretmeye çalışmıştır. Batı'nın ilerleyen teknolojisinden yararlanmak, Batı menşeli terimlerin Türkçeye girmesine neden olmuştur. Zamanla bu terimler dile yerleşecek ve Arapça-Farsça kelimelerden kurtulmaya çalışan Türkçe, bu sefer Batı kökenli kelimelerin istilasına uğrayacaktır. Tüm bunların bilincinde olan Sadri Maksudi, Batı'nın teknolojisini alırken bu teknolojiye Türkçe bir ad yaratılmasının önemi üzerinde durmuştur. Bununla ilgili olarak milletvekilliği döneminde yeni Batılı terimlerin kanunlarda yer almasının önüne geçmeye çalışmıştır. 1934 yılına ait TBMM zabıt ceridesindeki gümrük muafiyetiyle ilgili maddede geçen Fransızca *trikotajın* yerine *örgü makinesi*⁷ nin kullanılmasının daha uygun olacağını belirtir. Ancak Kütahya milletvekili Mehmet Bey, “...bu makine Avrupada yapıldığı için onlar *trikotaj* demişler. Bizde de ne zaman yapılırsa o zaman *örgü makinesi* diyelim.” çıkışında bulunur ve kelime kanuna *trikotaj* olarak geçer (TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 23:149).

Maksudi, yine IV. Dönem TBMM milletvekilliği sırasında Osmanlı edebiyatı taraftarlarının dilin ıslah edilemeyeceği konusundaki görüşlerine karşılık olarak Türkçedeki yabancı kelimelerin çokluğunun sakıncalarını şu şekilde sıralamıştır:

1. Türk çocuklarının ilk ve orta kademe okullarda yabancı kelimeleri öğrenmekle meşgul olmaları öğretimi zorlaştırmaktadır.

2. Millî dilde çok fazla yabancı kelimenin olması millî şuurunu olumsuz yönde etkilemektedir (TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 22:320).

Bu sakıncaların önüne nasıl geçilebileceği hususunda Türkçenin Arapça ve Farsça kelimelerden temizlenip yerine bu kelimelerin varsa Türkçe karşılıklarının kullanılması, yoksa Türkçe köklerden yeni kelimelerin üretilmesi gerekliliğini belirtmektedir. 8 bin Türkçe kelime köküne sahip olmanın bu işi kolaylaştıracığını vurgulayarak Almanların 900 kelime kökünden bir bilim dili yaratmalarını örnek gösterir (TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 22:320).

⁷ Maksudi'nin önermiş olduğu *örgü makinesindeki makine* ismi de yabancı kökenlidir. Ancak bu kelime dilimize çoktan yerleşmiş olduğu için bu kelimenin kullanılmasında şimdilik bir sakınca görmez.

Maksudi'nin TBMM kürsüsünde dilin Türkçeleştirilmesiyle ilgili bir başka çıkışı, onu eleştirilerin merkezi haline getirir. Mecliste *Denizbank*'ın kurulmasıyla ilgili kanun görüşülmektedir. Maksudi, bu tamlamanın Türkçeye uygun olmadığını ve *Deniz Bankası* şeklinde değiştirilmesi gerektiğini dile getirir. Ancak onun bu talebi, yankı uyandıracak eleştirilerin odağı olmasına sebep olur (TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 2:98-99, TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 21:109-112). “*Denizbank* tamlaması Türkçe gramer kurallarına kesinlikle uyuyor.” diyenlerin karşısında tek kalır. Falih Rıfki, Agop Dilaçar ve daha pek çok isim onu Türkçeyi baltalamakla, cahillikle suçlar.

Sadri Maksudi, kanunda kullanılacak kelimelerin diğer Türk lehçelerinden önce Anadolu Türkçesinden alınması gerektiğini serdeder. Çünkü bazı Türk lehçelerinin, en çok da Kazak Türkçesinin bozulmuş olduğuna işaret eder. Bu düşüncesine *Muhacirlerin ve Mültecilerin Kabulü* ile ilgili kanun görüşmesinde *fasıl* kelimesi yerine önerilen Türkçe kelimeler üzerine yapılan konuşmalarda rastlamaktayız. Önerilen kelimelerde biri de *başlım*dır. Maksudi bu kelimeyle ilgili olarak kelimenin aslının *başlım* olduğunu, Kazak Türklerinin s'yi ş yaptıkları için *başlım* şeklinde kullandıklarını söyler. Bu sebepten bu lehçeyi bozulmuş olarak tanımlar ve böyle bir lehçeden kelime almak yerine *bölüm* kelimesinin kullanılmasının uygun olduğunu ifade eder (TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 23:76).

Burada Maksudi'nin Kazak Türkçesini diğer Türk lehçelerinden (Nogay ve Karakalpak hariç (Biray vd. 2015:45)) ayırt eden ses özelliklerinden ş/s değişimini örnek verip onu bozulmuş olarak değerlendirmesine katılmak mümkün değildir.

3.3. Dil Encümenin Kurulması

Sadri Maksudi, dil inkılabından önce yazdığı *Türk Dili İçin* adlı eserinde bir dil akademisinin kurulmasını önermişti. Bu eseri oluşturan makalelerini yazdığı dönemde henüz bir dil heyeti kurulmamıştı. Dil heyeti resmî olarak 1932'de kuruldu. Fakat bu heyet onun ümit ettiği gibi dil uzmanlarından oluşmuştu. Aslında heyette Yakup Kadri, Ruşen Eşref gibi çok değerli isimler vardı. Ancak bu isimler ve heyetteki diğer isimler Türk edebiyatının önde gelen isimlerindendi; Maksudi'ye göre onlar gramer konusunda yeterli donanıma, bilgiye sahip değillerdi. Oysa dil ıslahı, kelime oluşturma işi dil uzmanlarına verilmeliydi. Yabancı dil bilen, Türk dil tarihini, ses bilgisini, şekil bilgisini iyi bilen uzmanlara ihtiyaç vardı. Sadece böyle bir heyet dilin Türkçeleştirilmesinde başarılı olabilirdi.

Maksudi, 1934'de TBMM'de yaptığı konuşmada kanunların Türkçeleştirme mevzusunda yine bir dil uzmanı heyetinin oluşturulmasını talep eder. Milletvekillerinin şahsi görüşlerinin nazara alınarak kanun dilinin Türkçeleştirilmesini doğru bulmaz. Bununla ilgili olarak Maksudi şunları söyler:

“Bu iş, cemiyet tarafından ve önderimiz tarafından yapılmaktadır. Aynı zamanda gelecek Mecliste kanunları lisan noktasından tetkik edecek bir encümen teşkil edilsin. Şimdi her hangi bir müzakeresi münasebetile lisan münakaşası yapmak ve böyle bir teklifte bulunmak, bence doğru değildir.” (TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 25:140)

Sadri Maksudi, 9. dönem milletvekilliği görevinde de dil akademisi mevzusunu gündeme getirmiştir. Anayasa dilinin değiştirilmesine yönelik kanun önergesinde Sadri Maksudi, tek partili dönemde yapılan Türkçeleştirme çalışmalarının bilimsellikten uzak olduğunu ileri sürmüştür. Bu

dönemde Türk dili gramer kurallarına aykırı pek çok kelime türetilmiş ve oluşturulmuştur. Bunlar anayasa ve eğitim dili aracılığıyla resmi dile ve yazı diline yerleştirilmiştir. Bu kelimelerin yavaş yavaş dilden çıkarılması gerekmektedir. Bu işi üstelenecek bir dil akademisi kurulmalıdır. Akademiyi oluşturacak her bir üye dil alanında ihtisas sahibi olmalıdır. Onlar, yanlış türetilen ve oluşturulan kelimeleri tespit ederek bunların yerine Türkçe kurallara uygun kelimelerin yazı diline yerleştirilmesini sağlamalıdır. Ancak 203 milletvekili tarafından imzalanan bu kanun teklifi meclis tarafından reddedilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi Cilt 18:304).

Maksudi TBMM’de milletvekilliği yaptığı üç dönem boyunca dil akademisinin kurulması için teklifte bulunmuştur. Ancak bu teklifinin reddedilmesi onu hayal kırıklığına uğratmış, çabalarını boşa çıkarmıştır.

Sonuç

Sadri Maksudi Arsal, dille ilgili yazılarında millet olma ve dil arasındaki sıkı bağı ortaya koymuştur. O, şuurla işlenmiş bir Türk dilinin Türk birliğine hizmet edecek en önemli unsurlardan biri olduğu bilinciyle hareket etmiştir. Ortak Türk dilinin yaratılmasının yüksek bir Türk medeniyeti inkişafının mühim safhası olduğunu vurgulamıştır. Ancak onun ortak alfabe ve ortak dil konusundaki temennileri bugüne değin gerçekleşmemiştir.

Dili sadece millileşme değil medenileşme sürecinin de bir parçası olarak görmüştür. O, Türk dilini medeniyet dili seviyesine yükseltmeyi amaçlamıştır. Bu amacının ancak bağımsız bir Türk ülkesi olan Türkiye’de gerçekleştirilebileceği inancındaydı. Bu nedenle yabancı dil etkisinden arındırılmış İstanbul Türkçesine statü kazandırılması gerektiğini savunuyordu. Böylece İstanbul Türkçesi Türk milletini birleştiren bir lehçe durumuna getirilmeliydi.

Türk dilinin özleştirilmesi konusunda imla, sözlük, gramer ve terim çalışmalarının yapılmasını önermiştir. Bugüne kadar olan sürece baktığımızda imla, sözlük ve gramer meselelerinin önemli ölçüde üstesinden gelindiğini; ancak terim konusunda başarıya ulaşılmadığını görüyoruz. Maksudi’nin en çetin konulardan biri olarak gördüğü terim meselesinin gelecekte aşılabilmesi için hem devlet desteği hem de bilim ve sanatla uğraşan herkesin ortak çabası gerekmektedir.

Sadri Maksudi’nin dil konusundaki çoğu görüşünün Türk dili açısından isabetli görüşler olduğu açıktır. Ancak Kazak lehçesinin ayırıcı ses özelliklerini Kazak lehçesinin bozulmuşluğu olarak değerlendirmesi gibi görüşlerine katılmak mümkün değildir. Ayrıca tüm eleştirileri üzerine çektiği “Denizbank” meselesindeki görüşleri bugün genel bir kabule mazhar olmamıştır. Bu tarz tamlamaların tarihî Türk lehçelerinde de görülmesi, bunların bize Türkçeye uygun kelime yapıları olabileceğini düşündürüyor.

Türk dünyasının önemli entellektüellerinden Sadri Maksudi Arsal’ın Türk dili lehindeki şuurlu ve onurlu duruşu hiç unutulmayacak, Türk milleti tarafından minnetle hatırlanacaktır.

KAYNAKLAR

- Akpınar, T. (1991). Sadri Maksudi. *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 396-397.
- Arsal, S. M. (1979). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul: Ötüken Yay..

- Arsal, S. M. (2017). *Türk Dili İçin*, Ankara: Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti.
- Ayda, A. (1991), *Sadri Maksudi Arsal*, Ankara: Kültür Bakanlığı /1282.
- Bayramlı, A. U. (2007). Sadri Maksudi'nin Ölümünün 50. Yılı Anısına: Sadri Maksudi'nin Hayatı Ve Maksudi'nin Az Bilinen "Maişet" Romanı Hakkında. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(17), s.101-109.
- URL: <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c10s17/makale/c10s17m7.pdf> (Erişim Tarihi: 07.10.2018).
- Biray, N., Ayan, E. and Ercilasun, G. (2015). *Çağdaş Kazak Türkçesi Grameri, Ses, Şekil, Cümle Bilgisi, Metinler*. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Çağatay, S. (1952). Abd-ül-Kayyum Nasırî (15.11.1825 - 2. IX. 1902). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (10), 147-160. URL: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/993/12095.pdf> (Erişim Tarihi: 16. 10. 2018).
- Devlet, N. (2014). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yay.
- Gündoğdu, A. (2014). Türk Dil Birliğinin Sonbaharı (1926- 1941 Latin Alfabeti Dönemi). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(54), 1-18. URL:<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1973/20618.pdf> (Erişim Tarihi:07.10.2018)
- Jusdanis, G. (2015). *Geçikmiş Modernlik ve Estetik Kültür* (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yay.
- Koç, Y. (2011). Sadri Maksûdî Arsal (1880-1957). *Türk Yurdu*. (281), 121-125. URL: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1353> (Erişim Tarihi:07.10.2018)
- Köprülü, F. (1925). Sadri Maksudof Çinlilerle Moğolların “Huvay-hu”ları Orhun Kitabelerinin Oğuzları. *Türkiyat Mecmuası*. (1), 322 - 326.
- Maksudi, S. (1925a). Çinliler ve Moğolların Houei-Hou Uygurlarıyla Orhun Kitabelerindeki Oğuzların Ayniyeti. *Türk Yurdu*, (7), 24-28.
- Maksudi, S. (1925b). Çinlilerin Houei Hou Dedikleri Halkın Orhun Kitabeleri'ndeki Dokuz Oğuzların Aynı Olduğuna Dair İzahat. *Türk Yurdu*, (175-14), 106-111.
- Miftahov, A. (2003). *From Russia To Turkey: An Intellectual Biography Of Sadri Maksudî Arsal (1878-1957)*. Yüksek Lisans. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Öz, İ. (2009). *Sadri Maksudi Arsal'ın Türk Milliyetçiliğine Katkıları*. Yüksek Lisans. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Özdemir, A. (2018). *Sadrüddîn Bin Mollâ Nizâmüddîn El-Maksûdî'nin “Maişet” Adlı Romanı Giriş-Dil İncelemesi-Transkripsiyonlu Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Yüksek Lisans. Konya: Selçuk Üniversitesi. URL: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (Erişim Tarihi: 20. 10. 2018)
- Pultar, G. (2017). Dedem Sadri Maksudi Arsal (1878-1957). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı LXXV, 43-74. URL:https://www.academia.edu/31609850/Dedem_Sadri_Maksudi_Arsal_1878-1957_My_Grandfather_Sadri_Maksudi_Arsal_1878-1957 (Erişim Tarihi: 13. 10. 2018).
- Taymas, A. B. (1959), *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*. İstanbul: Sıralar Matbaası. *TBMM Zabıt Ceridesi*, IV. Devre, Cilt: 22, İctima:3, Birleşim: 58, s.320-325.

- TBMM Zabıt Ceridesi*, IV. Devre, Cilt: 23, İçtima:3, Birleşim: 65, s.70-75
TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Devre, Cilt: 23, İçtima:3, Birleşim: 68, s.148-149.
TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Devre, Cilt: 25, İçtima:4, Birleşim: 16, s.139-141.
TBMM Zabıt Ceridesi, V. Devre, Cilt 2, Birleşim: 20, s.98-99.
TBMM Zabıt Ceridesi, V. Devre, Cilt 21, Birleşim: 21, s.109-112.
TBMM Tutanak Dergisi, XI. Devre, Cilt: 18, İçtima:3, Birleşim: 18, s.304.
Toprak, Z. (2012). Antropolojik Dilbilim, Dil Devrimi ve Sadri Maksudi. *Toplumsal Tarih*, (219), 38-49.
URL:https://www.academia.edu/12164221/Antropolojik_Dilbilim_ve_T%C3%BCrkiyede_Dil_Devrimi (Erişim Tarihi: 20. 10. 2018)
Uzman, N. Sadri Maksudi Arsal'ın TBMM'deki Faaliyetleri. A. Çetin (Ed.), *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kâzım Yaşar Koprıman Armağanı* içinde (ss. 477-496). Ankara: Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü.
Vâ-Nû. (1931, 6 Mart). "Türk Dili İçin" İsmindeki Kıymetli Eser. Akşam Gazetesi, 7.